

МЕЖДУ ТРАДИЦИОННАТА И МОДЕРНАТА КОНЦЕПЦИЯ ЗА СЛАВИСТИЧНО ОБРАЗОВАНИЕ В УНИВЕРСИТЕТИТЕ: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА, РЕАЛИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВИ

Славистичното филологическо образование в съвременните университети се превръща все повече във функция на глобализираните икономически и политически отношения. В съвременната университетска славистика все по-често се поставят въпроси за концептуалната основа на образователните програми, за баланса между традиционна и по-нова структура и обхват на филологическите дисциплини. Динамиката на съвременните комуникации наложи определени стандарти за езиковите и културологичните знания, които породиха учебни програми от нов тип. Традиционните филологически концепции се трансформираха в специализации, отличаващи се с прагматизъм, който е ориентиран към възможностите за професионална реализация.

Ключови думи: университетска славистика, традиционна филология, славянски езици, междукултурни комуникации, глобализация, прагматика, концепции.

1. Общи констатации: филологическите университетски програми vs. глобализацията на съвременните комуникации

През последните две-три десетилетия статусът на славистичното образование както в европейските университети, така и другаде по света се промени значително, което е достатъчно основание то да се обсъжда както от гледна точка на концепциите за славистични университетски специализации и континитета на традициите, така и от гледна точка на перспективите и приложенията на славистичната наука. На последните няколко международни славистични конгреса бяха изнесени обезпокоителни констатации за състоянието на славистиката както

славяноезичните страни, така и в западноевропейски университети: редуциране на славистични катедри, по-малък брой студенти и слаб интерес към традиционни специалности, промяна в образователните програми и в стратегиите на факултетите и университетите. Самият факт, че към Международния комитет на славистите се сформира специална Комисия за изучаването на славянските езици и литератури на университетите показва, че този въпрос заслужава сериозни наблюдения, анализи и обективна прогностика.

Повече от три десетилетия социолингвистите говорят за новата стратификация на езиците като последица от глобализацията на икономическите и политическите отношения на нашето съвремие, която води и до специфична глобализация на езиковите комуникации. В съвременния святезиците ще продължават да се съизмерват като „големи“ и „малки“ според броя на техните носители и „ползватели“; да се делят на световни, международни, държавни (национални), регионални, местни... Въпреки заявените защитни механизми за езиково равноправие чрез известния европейски принцип за единство в разнообразието, функционална езикова равнопоставеност не съществува. В основите на фактичката неравнопоставеност са обстоятелства като цивилизационни ориентации, професионална принадлежност, последици от предишни политически подялби и сфери на влияние, регионални специфики и традиции в междуетническото общуване, „диалогичността“ в широк контекст между съседни народи, графични системи, стереотипи и други. В публичното пространство се срещат и коментари, че в унифицирания свят, свързан с пазарите и с комуникациите чрез съвременните технологии, ще бъдат маргинализирани регионални и национални култури – а това може да бъде краят на традиции, обичаи, митове и нрави, които определят културната идентичност на отделна държава или район (вж. Лъса 2010). Някои държави формулират политиката за съхраняване на идентичността, като поставят на първо място „своя“ език. Новите реалности подтикнаха малки общности да се представят по един по-освободен начин и насочиха вниманието на изследователи и политици към себе си. В славянознанието също се разгърнаха проучвания за малки и специфични в своята устойчивост общности със свои литературни микроезици.

От друга страна анализаторите не отричат положителните страни на процесите на глобализация, носмятат, че в бъдеще светът няма да бъде толкова разнообразен и пъстър. По всичко личи, че редица етнографски, фолклорни, диалектоложки и под. проучвания ще преминат към архивите на културната съкровищница на човечеството и имената на редица изследователи ще останат в историята с приноса си за съхранение на културната памет.

От гледна точка на функционалната съпоставимост между езиците също се констатира както исторически, така и най-нови размествания на пластове: езици, формирали някога цивилизационен облик, днес нямат същия ранг; езици, които някога са имали международен статус, днес го нямат – за сметка на други и под. В нашето съвремие английският език се превърна в това, което са били гръцкият и латинският през древността и средните векове. Следва обаче чувствителният за много носители на други езици въпрос: означава ли това, че английският се развива за сметка на останалите езици? От друга страна със смяната на поколенията все повече се налага и една друга обективна констатация: че майчиният език невинаги е езикът, на който личността се социализира, професионално се реализира и осъществява важни ежедневни контакти. Вместо традиционната опозиция майчин/роден – чужд, днес степените на езикова компетентност се определят като първи, втори и т.н. език (Кангас 1991: 29-31). Владенето на няколко езика се налага като задължителен фактор в професионалния успех, което е свързано със способността за естествена адаптация във всяка културна среда. Тази езикова йерархизация, която има и опоненти, придобива все по-устойчиви характеристики сред младите поколения, които не са отраснали или не са се образували в културната и/или национално идентифицираната среда на своите родители или предци. Белезите на идентичността чрез езика се проявяват по един различен и все още недостатъчно обследван опосредстван път, който е свързан с устойчивостта на белезите на културната идентичност.

2. Славистиката в традиционния и в актуалния контекст

Славянското езиково пространство заема значително място сред другите европейски езици поради броя на говорещите славянски езици, но и поради своя отпечатък върху световната

цивилизация. Ранният интерес към славяните е различно мотивиран и различно засвидетелстван, в зависимост от това колко далече или близо са били до гръко-римския свят и какъв интерес са предизвиквали у античните летописци и етнографи. От епохата на Романтизма, когато се поставят научните основи на славистиката като наука и образование, до днес много приоритети са заглъхнали и са се появили нови. Някогашните романтични подбуди и идеите за съхраняване на идентичността на славяните като етно-езикова и културна общност, са изместени от по-други ценностни системи, формирали се като последица от спецификите на политическия, религиозния и икономическия живот на отделните славянски народи – особено от средата на 19. век и след края на Първата световна война.

Самата славянска филология в зародиша си отразява една общославянска идея, основаваща се върху тезата за обособена цивилизация на славянските народи, взети като едно цяло, но която същевременно е палитра, съдържаща собствени и специфични етно-езикови характеристики. За славистиката на 20. век е по-типично надмощието на националните славянски филологии над общата славянска филология, която днес се разбира като сложна мозайка от конкретни и специфично обогатени нейни съставни елементи. Някои народи напр. до края на 20. век се борят за собствена етническа, религиозна, културна и езикова самоличност. През различните исторически епохи погледът откъм страна на „другия“ към славяните също се е променял, променял се е и интензитетът на интереса към славянските народи, към говорените от тях езици и към науката и културата, създавани на тези езици.

Моноетнично-моноезиковият модел, към който се придържат славяните, продължава да бъде водещ в представата за собствена идентичност. Някои от езиковите общества, които са били в подчинено положение спрямо друг славянски език (белоруски и украински спрямо руски, словашки спрямо чешки и т.н.) преминават през дивергенция и/или рестандартизация след периоди на културно-езикова дифузия. Най-впечатляващ в нашата съвременност по отношение на появата на нови езикови стандарти е южнославянският ареал – от три езикови ядра през 19.

век (българско – аналитично, шокавско сръбско и хърватско – синтетично, кайкавско словенско – синтетично) се достига до 7 езикови стандарта (официални езици) в началото на 21. век, някои от които с твърде голям процент припокриващи се характеристики. В социо- и психолингвистиката се обособи специфична проблематика, обхващаща контактите между носители на съседни и близки езици, двуезичието и особеностите на интерференциите. Появиха се предизвикателства при създаването на адекватна методика за преподаването на генетически близък език като езика на *другия* или за усвояване на генетически близкия език в качеството му на майчин (като език на малцинство) в другата, близката славянска среда на мнозинството; при обучението на преводачи от и на близкородствен език; при разработката и участието в съвместни културни проекти и т.н.

За университетската славистика в нейните езикови граници, т.е. там, където се говорят славянски езици, почти целият 20. век премина под идеологически водещата роля на руския език, на създадената на него наука и художествена литература, на преведените на руски произведения от световната литература и научна мисъл. Руският във всички бивши социалистически страни се изучаваше задължително и дълго, независимо от избора в училище „западен“ език. Наред с обособените руски катедри, университетското славистично образование чрез отделни славистични катедри/колегиуми подготвяше специалисти и по другите славянски езици (като първи езици главно полски, чешки, български, сърбохърватски), а те имаха относително устойчиво поприще на реализация поради активните икономически и културни контакти в рамките на Източния блок (с изключение на сърбохърватски, чийто статус се различаваше по идеологически причини). Немалък дял от взаимовръзките между славянските езици и култури се падаше и на студентите, които следваха в други славянски страни – което бе също елемент от съществуващите вътрешни процеси на интеграция.

За света отатък „желязната завеса“ славистиката по традиция също се идентифицираше с русистиката като основен/първи език в специалността – което продължава и сега. Този ста-

тус бе както идеологически, така и прагматично и културоложки ориентиран: освен броя носители на руския език, за немалка част от европейския и азиатския континент той имаше статус на *lingua communis*. Макар че не може да се посочи като общовалидна практика, останалите славянски езици, обикновено също йерархизирани откъм представителство в трите славянски езикови групи – източна, западна и южна, се изучаваха като втори и трети славянски език. По-рядка бе практиката да се изучава само един славянски език, различен от руския. Интересът към славянските езици следва също определен интензитет според броя и традициите на съответната емиграция в западния свят (напр. емигрантската русистика след Октомврийската революция, полонистиката или украинистиката), или пък според друг статус (сърбохърватският/ хърватскосръбският книжовен език като *lingua communis* за Съюзна федеративна република Югославия).

След разпадането на Източния блок, след задълбочаването на европейските интеграционни процеси и ширещата се глобализация, част от старите ценности и тяхната йерархия загубиха позиции. Логично бе да се очаква, че изучаването на езиците на европейските народи и чрез тях – на съответните култури – би трябвало да достигне своя апогей. Тук обаче се намесва технократско-прагматичният подход за финансиране на подобен тип образование при положение, че има комуникативен заместител – някой от по-големите международни езици, на първо място английският. Така постепенно се редуцира образованието на езици, без които комуникацията пак се осъществява. Факт е също, че все по-често започват да се срещат автори със славянски произход, които пишат своите произведения (изследвания, есета, публицистика и белетристика) направо на някой от големите езици, който за тях вече се явява първи език по компетентност. На практика в традиционно „резервирани“ за националния език полета на интелектуална дейност все повече започва да се налага специфична езикова глобализация.

В днешния прагматичен свят е очевидно изтласкването на хуманитаристиката на по-заден план. По-редуцираното й представителство доведе до т.нар. застаряване на преподавателските

кадри в университетите, до по-ограничени перспективи за младите хора да се занимават с наука в областта на славистиката – което включва и финансовата страна. От друга страна в славяноезичните страни назрява и своеобразен конфликт с прекаленото налагане на международни стандарти за езика на публикациите, което всъщност е равно в днешно време на ползване на английски език и тогава, когато става въпрос за изследвания, свързани с уникалността на езика, историческата памет, културната идентичност и сходни с тях изследователски направления. Сравнение с природните науки, за които така наречените символни езици, базирани на формули и знаци, както и на английския са универсалните посредници на познанието, то за посочените направления в хуманитарното познание езиковото многообразие би трябвало да не се потиска. Въпросителните около т.нар. наукометрични системи за оценка на изследователската работа водят и до парадокси: младите изследователи, поради непознаването на славянски езици, привнасят теории от англосаксонския свят, някои неадекватно приложими, а други дори от категорията „откриване на топлата вода“, т.е. вече известни в публикации на някой от славянските езици.

3. Славистичното образование откъм концептуалната страна

Ако се придържаме към класическото схващане за комплексния характер на славянската филология, от една страна е известният енциклопедизъм, формулиран от Ватрослав Ягич (Ягич 1910) с трите главни направления: език, литература, традиции и култура (културноантропологичен аспект), а от друга – вътрешната диференциация, която формира славянската филология като комплексна наука с редица конкретни предмети.

Разнообразната научна литература от своя страна показва ясно, че цялостният обем научно знание не може да бъде структуриран чрез учебни предмети в един учебен план с ограничен фонд от часове. Така изплува основният въпрос, свързан с концепциите на университетите – в какво се изразява континуитетът между славистиката като комплексна наука и университет-

ското образование, между традицията и съвременното търсене и предлагане на славистични знания? В библиотеката на В. Ягич, която се съхранява в Отделението за сръбски език с южнославянски езици във Филологическия факултет на Белградския университет се намира интересен източник по занимаващата ни тук тема – тематично описание и разпределение на курсовете по Славянска филология в Главния Педагогически институт на Петербург за 1855 година (вж. Срезневски 1855). Наред с всички описания на изучаваните дисциплини и тяхното разпределение в рамките на 4 години, тази програма би послужила като отправна точка за изясняване що е това традиционно славистично филологическо образование и възможно ли е в тази си концепция то да съществува днес?

При прегледа на предлагания избор от славянски езици в различните университети не трябва да се търсят общовалидни критерии за поддържането на определена специалност или специализация. Първата типологическа разлика е концепцията за национална филология в държавите, в които един от славянските езици е официален (държавен) език. В този случай можем да говорим за преобладаващо традиционен модел на учебен план на филологическата специалност със съответния блок общофилологически теоретични дисциплини, дяловете на езиковедските и литературоведските дисциплини, блок дисциплини от исторически и съпоставителен славянски цикъл. Вторият план на славистичното образование е в категорията „чуждоезиково обучение“ – със съответните специфики според степента на близост или отдалеченост на изучавания славянски език от „първия“ език на обучаваните студенти. Университетските практики по отношение на комбинации от изучавани езици предлагат разнообразни концепции: придържащи се към „класическите“ схеми славистични специалности с изучаване на националния език и литература в комбинация с един славянски език; два, рядко три славянски езика и литературите на тези езици (първият обикновено е руски).

На много места обаче се преподредиха приоритетните желания на студентите в полза на западни и източни (японски,

китайски, корейски) езици, често за сметка на славянските и на приливите и отливите в обществените нагласи в периода на транзичия от 1989 година насам. Отчитайки потенциалната загуба на заинтересовани да следват само един или два славянски езика с несигурно професионално бъдеще, много университети изработиха комбинирани учебни планове за специалности, в които се изучава един международен (или един балкански) и един славянски език – с прагматично ориентирано езиково обучение и по-малко предмети по литература и под.

Решението кои езици да се изучават в рамките на даден факултет/ департамент/ институт е функция на разнообразни фактори: подготвени преподавателски кадри, традиции за присъствието на даден език и култура, икономическа ефективност, исторически трайни духовни връзки между два славянски (съответно славянски и неславянски) народа, благоприятни или неблагоприятни междусъседски отношения, историческа диаспора– носител на съответния славянски език, и др. Студентите проявяват различен интерес в зависимост от перспективите да си намерят реализация по специалността и от „имиджа“ на носителите на езика и страната им като цяло.

Все повече обаче се налага мнението, че славистичното образование в наше време е изправено пред съдържателни промени. Те сасвързани с пренастройване на критериите кои компетентности са важни в по-ранен етап от образованието (бакалавърска степен), кои – в по-късен етап (магистърска степен), кои да бъдат запазени за тези, които желаят да се занимават с изследователска работа (докторска степен) и под.

4. Иновативният обхват на славистични специализации

Предизвикателствата пред комбинираните специалности са следствие и от разгръщането на т.нар. Болонски процес за синхронизиране на университетското образование в широк европейски контекст. Времетраенето на следването в първа образователно-квалификационна степен *бакалавър* (6 или 8 семестъра) предполага изработването на учебен план с хорариум, осигуряващ практическото овладяване на чуждите езици в „двойна“ специалност. Глобализацията и извеждането на комуникациите в

цялото им разнообразие на преден план предявяват изисквания към бакалавърската степен: акцентът да се постави върху практическото усвояване на изучавания език на едно добро комуникативно равнище. Към тях се добавят стандартизиран минимум знания за носителите на съответния език (етнокултурни, фоновизнания), основни филологически предмети (езиковедски, литературоведски, етнографски).

Съвременните европейски практики в чуждоезиковото обучение обръщат изключително внимание и на културния диалог, съответно на фоновите езикови знания или на социокултурната езикова компетентност. Тази страна на чуждоезиковото обучение кореспондира пряко с важния съвременен принцип за межкултурния диалог и за получаване на знания за другите.

Славистичното образование вече също се среща в комбинация с друг език и с допълнителна квалификация в областта на писмения и устния превод, в умения за приложения на информационните технологии, с квалификации в областта на бизнес комуникациите, международния туризъм, международните отношения. Този тип комплексни знания са предмет на обсъждане и с бъдещи работодатели. В магистърската специализация, при наличие на базисните знания, се групират учебни дисциплини, които имат по-задълбочен научен характер (съпоставителни, сравнително-исторически и т.н.). В този ред на мисли възниква и друг въпрос – за сравнението на обучението и на предлаганите програми в сродни катедри в страната и извън нея. Добре би било да се поощрява практиката за методически срещи и дискусии по съдържанието на учебни планове и програми, както и размяната на гост-преподаватели.

Изработването на стандарти за различните степени на усвояване на чуждия език и на система за оценяване е изключително отговорна задача, която има пряко отношение към мотивацията на студента да запише съответния славянски език – в случаите, когато университетският план предлага избираема задължителна славистична специализация. Тогава предпочитанията клонят към специализациите, които дават възможност за полагане на изпит за придобиване на сертификат по европейските стандарти (приравнени към Общата европейска езикова рамка). В рамките

на Европейския съюз от друга страна евсе по-застъпено неславянско-славянското двуезичие и в полезрението му се появяват нови славянски езици и културните ценности, създадени на тези езици. Българският език напримерофициализира кирилицата в ЕС: в досегашната му практика единствената азбука, независимо от пъстрата езикова мозайка, бе латиницата, като единственото „екзотично“ изключение бе гръцката графична система¹.

Опитът да се представят състоянието, проблемите и предизвикателствата пред съвременното славистично образование неминуемо поставя въпроса за перспективите, които трябва да се вместят между желаното и реалното. Комбинирането на славистичното образование в двойни специалности с друга филологическа специализация е един от пътищата за (само)съхранение. Перспективите на славистиката са в тясна зависимост от перспективите за развитие на межкултурния диалог в Европа и от присъствието на съответните славянски народи в световните социално-икономически и културни процеси.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Иванова Ц. „Българският език в европейското университетско образование – статус, проблеми, перспективи.“ *Езиковата политика на Европейския съюз и европейското университетско пространство*. Велико Търново, 2006, стр. 64–75 (<http://liternet.bg/publish10/civanova/bylgarskiat.htm>).

Иванова Ц. „Езиковите и межкултурните контакти в славистичното образование – между общите принципи и специфичното.“ *Международна интернет конференция Славянските етноси, езици и култури в съвременния свят* (ВТУ – Башкирски държавен университет): март 2012 г., стр. 427–436; [www.uni-vt.bg/pages/6346/uplft/dok-bash-5\[1\]ci.1.pdf](http://www.uni-vt.bg/pages/6346/uplft/dok-bash-5[1]ci.1.pdf).

¹ Славянските езици на страните – членки на ЕС, ползват латинската писменост: Полша с население около 40 милиона, Чехияс 10,5 милиона, Словакия с 5,5 милиона, Словения с 2 милиона, Хърватияс малко над 4 милиона. България има население 7 милиона и ползва кирилицата. Кирилицата не е непозната в европейските страни, ползващи латиницата, тъй като руският език е основният посочен международен език за една значителна част (над 20%) от населението на новоприсъединилите се страни членки. Руската имиграция в Европа също е значителна, а освен това руският е и най-масово изучаваният език в рамките на славистичното образование в европейските и американските университети.

Иванова Ц. „Славистичното образование днес и традициите в славистиката.“ *Славистиката в глобалния свят – предизвикателства и перспективи*. Благоевград, ЮЗУ, 2012, стр. 141–147.

Иванова Ц. „За българския език в чужбина и за ролята на българската държава (между традициите и съвременните реалности).“ *Българската езикова политика в условията на европейска интеграция и глобализация*. Пловдив, Унив. издателство, стр.132–149.

Иванова Ц: „Езикът и културата на „другия“ в училищата и университетите на Балканите.“ *Балканите – език, история, култура*, изд. ИВИС, ВТУ – Велико Търново 2013, стр. 375–383.

Иванова Ц: „Университетската българистика в чужбина.“ *Минало, настояще и перспективи на чуждестранната българистика. Сборник с доклади от Международната кръгла маса, посветена на петдесетата годишнина на Летния семинар по българистика*. София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2013, стр. 54–66.

Kangas T. S. *Bilingvizam*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.

Куцаров И. *Славяните и славянската филология*. Пловдив: Пловдивско университетско изд-во, 2002.

Льоса М. В. *Културата на свободата*
<<http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=637325>>

Мечковская Н. Б. *Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков*. Москва: Издательство Наука, 2003.

Срезневски 1855: *Славянская филология отъ Орд. Профес., Академика И.И. Срезневскаго (разпределение на курсовете по Славянска филология в Главния Педагогически институт, Санкт-Петербург)*.

Ягич В. *История славянской филологии*. Санкт-Петербург, Изд. Отделения рус. яз. и словесности Имп АН, 1910.

МЕЖДУ ТРАДИЦИОННЫМИ И СОВРЕМЕННЫМИ КОНЦЕПЦИЯМИ СЛАВЯНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УНИВЕРСИТЕТАХ: ВЫЗОВЫ, ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Глобализация современного мира быстро меняет все виды общения, причем язык имеет ведущую роль. Статус языков в области политического, экономического, межкультурного, образовательного и научного общения меняется. Изменения в мире в последние десятилетия оказали значительное влияние на гуманитарное образование и, в частности, на изучение славянских языков, литератур и культур. Начиная с концепции Ватрослава Ягича о славяноведческом образовании, а также о статусе славяноведения в странах, находящихся под влиянием Российской империи или Австро-Венгерской монархии, а потом во вновь образованных славянских государствах после Великой/Первой мировой войны, мы прослеживаем как развивалась славистика в университетах после Второй мировой войны с той и с иной стороны „железного занавеса“. Современные потребности глобальной коммуникации, открытость образовательных систем и автономия университетов создают новые вызовы для образовательных программ. Славистику все чаще видим в двойных/двуязычных учебных программах с дополнительной квалификацией в области письменного и устного перевода, применения информационных технологий, деловых коммуникаций, международного туризма и т.д. Знания и необходимые умения также являются предметом обсуждений с будущими работодателями. Но с другой стороны, дилеммы остаются.

Ключевые слова: университетская славистика, традиционная филология, славянские языки, межкультурные коммуникации, глобализация, прагматика, концепции.